

Cumhuriyet Dönemi Türkçe Kur'an Tefsirleri Üzerine İstatistiksel Bir Değerlendirme

HİDAYET AYDAR

PROF. DR., İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

hidayetaydar@yahoo.com

Öz

Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne ülkemizde çok sayıda tefsirin vücut bulduğu malumdur. Bu tefsirlerin bir kısmı başka dillerden Türkçeye yapılmış çeviriler şeklindeyken, bir kısmı da Türk âlimler tarafından telif edilmiş tefsirlerdir. Biz bu çalışmamızda özellikle bunların üzerinde duracağız. Burada bu tefsirlerimiz sayısal bazı değerlendirmelere tabi tutulacaklardır. Bu cümleden olarak Cumhuriyet döneminde yazılmış tefsirler Cumhuriyet döneminde tercüme edilerek neşredilmiş olan tefsirlerle sayısal mukayesesi verilecektir. Bunun yanında tefsirlerimiz tertip ve nüzul sırasına göre, Kur'an'ın tamamını veya bir kısmını tefsir etmiş olmalarına göre, basıldıkları tarihlere göre... de değerlendirmelere tabi tutulacaklardır. Yine bu tefsirlerimiz rivayet, dirayet, ahkâm, kavram tefsiri olmak gibi yönleriyle de sayısal olarak tasnif edilecektir. 1923 yılı esas alınarak günümüze kadar 10 yıllık periyotlarla tefsirlerimizin basıldıkları yıllara göre tasnifi de yapılacaktır. Sayısal değerlendirme yapacağımız diğer bir husus da tefsirlerimizin cilt sayısına göre dağılımı olacaktır. Biz burada bütün bu yönlerden ve daha başka bazı açılardan Türkçe telif tefsirlerimizi istatistiksel bazı değerlendirmelerle bir bütün halinde daha yakından tanımaya ve kamuoyuna tanıtmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet dönemi, telif tefsirler, mukayeseler, istatistikler, değerlendirme.

A STATISTICAL SURVEY ON THE QURANIC EXEGESES WRITTEN IN TURKISH IN THE REPUBLICAN ERA

ABSTRACT

It is a widely known fact that numerous exegeses emerged in our country from the establishment of Turkish Republic to up until today. Those are either works translated from other languages or exegeses authored in Turkish. Our focus in this article will be the latter. Those works will be subjected to some numerical analyses. In this context the exegeses translated during the Republican Era will be compared to the subject to a comparison with the ones authored in Turkish and the same quantitative manner in the modern Turkey. Additionally, the exegeses in question will be examined in accordance with various criteria including their scope, organization terms, and dates of publish as their subgenres such as *al-tafsir bi al-riwaya* (based on Quran and Sunnah), *al-tafsir bi al-Diraya* (opinion oriented), *al-tafsir bi al-ahqam* (on the Quranic commands) and exegeses based on basic Quranic concepts will be reviewed statistically. Starting from 1923, the works will be classified according to the decade they emerged in. Another question we will also address quantitatively is how to classify the exegeses according to their number of volumes. The chief goal of this article is a closer look at the Turkish translations of the Quranic exegeses with their various aspects statically as we intend to introduce them to the reader.

Keywords: Republican Era, authored exegeses, comparisons, statics, analysis.

Giriş

Tarihte Arapçanın dışında bir dille yapılmış ilk Kur'an tefsirinin Farsça olarak telif edildiğini kaynakların verdiği bilgilerden anlamaktayız. Buna göre *Tacu't-Teracim fi Tefsiri'l-Kur'an li'l-Eacim* adlı eser Ebu'l-Muzaffer Şahfur b. Tahir İsfarayini (v. 471/1078) tarafından Farsça olarak telif edilmiş ilk tam tefsirdir.¹ Bu hareket daha sonra büyüyeerek devam etmiştir.²

Cumhuriyet döneminde basılmış ilk tefsir Konyalı Mehmet Vehbi Efendi'ye ait olan *Hülasatü'l-Beyan* adlı tefsirdir. Ancak Cumhuriyet döneminde hazırlanmış ilk tefsir Muhammed Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsiridir. Bu çalışmayı yaptığımız 2015 yılına göre son basılmış tefsir Hasan Elik'in *Tevhid Mesajı* adlı meal-tefsiridir. Bu tarihler arasında daha pek çok tefsir yazılmıştır. Bu tefsirlerin bir kısmı 10'dan fazla cilt oluşturacak derecede geniş iken, bazıları da bir ciltten ibaret özlü tefsir

¹ Bkz. Ebu'l-Muzaffer Şahfur b. Tahir İsfarayini, *Tacu't-Teracim fi Tefsiri'l-Kur'an li'l-Eacim*, (Tahk. Necip Mayıl Herveri-Ali Ekber İlahi Horasani), (Tehran: İntişarat-ı İlmî ve Ferhengi, 1375 şemsi), (mukaddime) I/1-3.

² Bkz. Abdülğafür b. Abdilhak el-Belüşî, "Târîhu Tetavvuri Tercemeti Maânî'l-Kur'ânî'l-Kerîm ila'l-Luğati'l-Fârsiyye", *Nedvetu Tercemeti Maânî'l-Kur'ânî'l-Kerîm Takvîmun li'l-Mâdi, ve Tahtîtun li'l-Mustakbal*, (el-Medine el-Münevvere: Mucammau'l-Melik Fehd li Tibâati'l-Mushafîş-Şerîf, 10-12 Safer 1423/23-25 Nisan 2002), 18-35; İsmet Binark-Halit Eren, *el-Bibliyografya'l-Alemiyye Li Tercemati Maani'l-Kur'ani'l-Kerim, et-Tercemetu'l- Matbua: 1515-1980 (Worl Bibliyographi Of Translation Of The Meanings Of The Qur'an, Printed Translation:1515-1980)*, (İstanbul: 1406/1986), 342.

niteliğindedir. Yine bunların bir kısmı rivayet-dirayet karışımı bir özellik taşıyorken, bazıları sadece ahkâm ayetlerini işlemekte, bazıları da kavram tefsiri niteliğindedir. Bazı tefsirlerimizde Mushaf'ın tertip sırası esas alınıp buna göre tefsir yapılmışken, bazılarında nüzul sırası esas alınmıştır.

Biz burada bütün bu yönleri itibariyle tefsirlerimizle ilgili bazı istatistiksel değerlendirmeler yapacağız.

1 - Sayılarla Tefsirler

Biz burada Cumhuriyet döneminde meydana getirilmiş tefsirlerimizi kronolojik olarak vereceğiz. Ancak Kur'an'ın açıklanması ve anlaşılması yönünde ortaya konmuş bu çalışmalardan bazılarının tefsir olarak değerlendirilmesinde herhangi bir sıkıntı yokken, bazılarının tefsir mi yoksa meal mi olarak değerlendirilmesi gerektiği hususu tartışmaya açıktır. (1) Hasan Basri Çantay'ın *Kur'an-ı Hakîm ve Meal-i Kerîm*,³ (2) Ali Ünal'ın *Allah Kelamı Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*,⁴ (3) Mehmet Yaşar Kandemir – Halit Zevalisiz - Ümit Şimşek'in birlikte hazırladıkları *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*,⁵ Ömer Rıza Doğrul'un *Tanrı Buyruğu: Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsiri*, Hamdi Döndüren'in *Evensel Çağrı Kur'an-ı Kerim (Yüce Meal ve Tefsiri)*, Mustafa İslamoğlu'nun *Hayat Kitabı Kur'an Gereçeli Meal-Tefsir*, Salih Parlak'ın *Bilgi Toplumuna Doğru Kur'an-ı Kerim Meal-Tefsir Denemesi*,⁶ Gazi Özdemir'in *Kur'an Araştırmasının Okunuşu, Akıcı Anlam Türkçesi ve Güncel Yorumu İle*, (Hasan Elik-Muhammed Coşkun'un ortak çalışması olan *Tevhit Mesajı: Özlü Kur'an Tefsiri*, Sami Kocaoğlu'nun *İniş Sırasına Göre Apaçık Kur'an ve Türkçe Hikmetli Meali* bu cümledendir. Bunlar ağırlıklı olarak birer meal iken, içlerinde zaman zaman bazı konularda geniş yorumlar yapılmış olması hasebiyle birer tefsir olarak da kabul edilebilirler. Biz, bunlardan bilhassa isminde tefsir ismini kullananları “tefsir” olarak değerlendirdik. Ayrıca oldukça geniş kapsamlı açıklamalar yapanlarını da tefsir kategorisine koyduk, aşağıdaki listeyi buna göre oluşturduk.

Ali Ekrem Orbay'ın (4) *Hidayetü'l-İnsan fi Tefsiri'l-Kur'an*⁷ adlı eseri 15 cilt olarak tasarlanmışken, sadece Fatıha ve Bakara Suresini işleyen bir cilt-

³ (İstanbul: 1410/1990, 3 cilt).

⁴ (İstanbul: Define Yayınları, 2007, 1 cilt).

⁵ (İstanbul: İFAV yayınları, 2010, 2 cilt).

⁶ (İstanbul, 2001 Yayınları, 1 cilt 1205 sayfa)

⁷ (Konya, özel basım, 1974, 1 cilt).

di tabedilmiştir. (5) İsmail Kazdal'ın *Kur'an'ı Anlamak Meal - Mini Yorum*⁸ adlı eseri de 4 cilt olarak planlanmıştır, ancak 1 cildi basılabilmektedir. Bunları kapsamlı birer tefsir olmak üzere planlandıkları halde sadece birer ciltleri basıldığı için aşağıdaki listeye almadık. Aynı şekilde sadece elektronik ortamda tespit edebildiğimiz (6) Asım Yılmaz'a ait olan *İşaratü'l-Furkan ve Tevhidi Beyan*; daha önceleri internette mevcutken Mayıs 2015'teki aramızda kaldırıldığını tespi ettiğimiz (7) Selami Çekmegil'in *Çoban Tefsiri*⁹ ve yine mahkeme kararıyla erişimi engellenmiş olan (8) Fahrettin Yıldız'ın *Fahrettin Yıldız Tefsiri*¹⁰ adlı eserlerini de liste dışı bıraktık.

Öte yandan (9) Mehmet Okuyan¹¹ ve (10) Abdulaziz Hatip'in¹² hazırlamış oldukları sure tefsirlerine de burada temas etmiş olalım. Okuyan'ın eseri 5 cilt halinde, Hatip'in eseri ise oldukça kalın bir cilt olarak tabedilmiştir. (11) Ramazanoğlu Mahmud Sami'nin bazı sure tefsirlerini¹³ de burada tefsir kapsamında değerlendirebiliriz. Aynı şekilde (12) Haluk Nurbaki,¹⁴ (13) Davud Aydın,¹⁵ (14) Cemalnur Sargut¹⁶ ve (15) Zehra Eriş¹⁷ de azımsanmayacak kadar sure tefsirleri yapmışlardır. (16) Said Nursi'nin *Risale-i Nur* diye bilinen çalışmalarının tefsir olup olmadığı tartışılmıştır.¹⁸ Biz burada "tefsir" ismini çağrıştıran bir eseri olmadığı için bunlara yer vermeyeceğiz. Gerçi Fatıha suresiyle Bakara suresinin ilk 33 ayetinin tefsirini kapsa-

⁸ (İstanbul: Kur'an Okulu yayıncılık, 1996).

⁹ Mustafa Öztürk, "Cumhuriyet Dönemindeki Telif Tefsirler", *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri - Tebliğler ve Müzakereler*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012, 362-364.

¹⁰ Öztürk, "Cumhuriyet Dönemindeki Telif Tefsirler", 364-365.

¹¹ *Kısa Surelerin Tefsiri*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010, 5 cilt) Yeni baskısı: *Beyanatu'l-Furkan Kur'an-ı Kerimden Mesajlar*, (İstanbul: Kıraat Yayınları, 2014, 5 cilt).

¹² *Kur'andan Hayata Altı Surenin Tefsiri*, (Abdulaziz Hatip, Akdem Yayınları, 2011, 1 cilt).

¹³ *Bakara Suresi Tefsiri*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 1984), *Bedir Gazvesi ve Enfal Suresi Tefsiri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1985/1405); *Fatıha Suresi Tefsiri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1987/1407); *Tefsiri-i Sure-i Yusuf Aleyhisselam* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1983/1403, İsmail Hakkı Bursevî'nin Ruhü'l-Beyân adlı tefsirinden iktibasdır); *Yunus ve Hud Sureleri Tefsiri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1985).

¹⁴ *Bakara Suresi Yorumu 2: Münafıklar: 8-54. Ayetler*, (İstanbul: Damla Yayınevi, 1997, 220 s.), *Bakara Suresi Yorumu 2: Münafıklar: 8-54. Ayetler*, (İstanbul: Damla Yayınevi, 1997, 104 s.); *Yasin Suresi Yorumu*, (İstanbul: Damla Yayınevi, 1997, 112 s.); *Kur'an'ın Harika Mesajları: Rahman, Vakıa, Necm ve Hadid Surelerinin Yorumu*, (İstanbul: Damla Yayınevi, 1997, 264 s.); *Kur'an'ın Matematik Sırları: Müddesir ve Fussilet Surelerinin Yorumu*, (İstanbul: Damla Yayınevi, 1997, 135 s.) *Namaz Surelerinin Yorumu*, (İstanbul: Damla Yayınevi, 1997, 227 s.).

¹⁵ *Kısa surelerin (Duha- Nas) Tefsiri*, (İstanbul: Işık Yayınları, 2002, 215 s.); *Kur'an-ı Kerim'in Kalbi Yasin Suresi Tefsiri*, (İstanbul: Işık Yayınları, 2004, 174 s.); *Hucurat Suresi (Ahlak ve Adab Suresi) Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006, 192 s.); *Kaf Suresi Tefsiri*, (İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2007, 192 s.); *Kur'an Ayetlerinin En Büyüğü Ayetü'l-Kürsi Tefsiri*, (İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2009, 104 s.); *Fetih Suresi Tefsiri*, (İstanbul: Işık Yayınları, 2013, 220 s.).

¹⁶ *(Ey İnsan Yasin Suresi Tefsiri*, (İstanbul Nefes Yayınları, 2009, 1 cilt); *Bakara Suresi Ayet 1-10 Bakara Şerhi* (İstanbul Nefes Yayınevi, 2009), *Bakara II Ayet 11-29 Bakara Şerhi* (İstanbul Nefes Yayınevi, 2011), *Yaratılışın Sırrı Meryem Suresi 1 (1-15. Ayetler)* (İstanbul Nefes Yayınevi, 2013), *Mü'lik "Tebarake" Suresi* (İstanbul: Nefes Yayınevi, 2014).

¹⁷ *(Namazı Anlamak İçin Kısa Surelerin Tefsiri*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012); *Kur'ani Ahlak ve Edebi Anlamak İçin Hucurat Suresi'nin Tefsiri*, (Zehra Eriş, İstanbul: Erkam Yayınları, 2013).

¹⁸ Bkz. Mustafa Öztürk, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Meal ve Tefsirin Serencamı*, Ankara Okulu, 2013, 97.

yan *İşaratü'l-İcaz* bir tefsir olarak değerlendirilebilir, ancak bu eser, müellif tarafından Türkçe değil, Arapça olarak telif edildiği, ayrıca Cumhuriyet döneminden önce Birinci Dünya Savaşı yıllarında yazıldığı için buna da yer vermeyeceğiz. (17) Celal Yeniçeri'nin hazırlamış olduğu *Uzay ve Varlık Ayetleri Tefsiri* adlı çalışma¹⁹ da birçok ayetin tefsirini kapsamaktadır. (18) Suat Yıldırım'ın *Fatiha ve En'am Surelerinin Tefsiri*,²⁰ (19) Muhsin Demirci'nin *Lokman Suresi ve Ahlaki Öğütler*,²¹ (20) Şahin Güven'in *Erdemli Toplumun İnşası -Hucurât Suresi Tefsiri*-²² gibi daha az hacimli bazı sure ve ayet tefsirlerinin de varlığını hatırlatalım. Bütün bunlar aynı zamanda tefsir mahiyetindedirler. Ancak sadece Kur'an'ın tümünü kapsayan/kapsamak üzere yazılmış olan hacimli eserleri işleyeceğimiz için burada bunları kapsam dışında tutacağız.

Bu arada belirtelim ki makul tefsir standartlarının dışında olması hasebiyle internet sitelerinde (21) *Kelime Kelime Kur'an-ı Kerim Lafzı ve Ruhı* adıyla İskender Ali Mihr'e (İskender Erol Evrenosoğlu) atfedilen ve 19 cilt olduğu belirtilen²³ eser²⁴ ile ilhadi bir anlayışla yazılmış ve "Mucize" madmesine kadar gelmiş olan (22) Turan Dursun'un 8 ciltlik *Kur'an Ansiklopedisi* adlı eserine²⁵ de yer vermedik.

Biz burada araştırmalarımızda tespit edebildiklerimizi verdik. Ulaşamadığımız/tespit edemediğimiz tefsirler de olabilir. Bunları tespit ettikçe ilerideki çalışmalarda değerlendireceğiz.

Buna göre Cumhuriyet döneminde yapılmış olan telif tefsirlerimiz şunlardır (Parantez içinde verilen tarih ilk basıldığı yılı gösteriyor. Biz de buna göre sıraladık):

1 - (1927) *Hülasatü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an (Büyük Kur'an Tefsiri)*, (Konyalı Mehmet Vehbi Efendi, 1927, 15 cilt).

2 - (1934) *Tanrı Buyruğu: Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsiri*, (Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: inkılap ve Aka Kitabevi, 1980, 3 cilt).

3 - (1935) *Hak Dini Kur'an Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir*, (Elmalı'lı Muhammed Hamdi Yazır, İstanbul: Eser Neşriyat, 1971, 10 cilt).

¹⁹ *Uzay Ayetleri Tefsiri*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 1995, 1 cilt). (Yeni bakışı *Uzay ve Varlık Ayetleri Tefsiri*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2006, 1 cilt).

²⁰ (İzmir: Işık Yayınları, 1993, 294 s.).

²¹ (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001, 216 s.).

²² (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012, 352 s.).

²³ "Kur'an-ı Kerim Tefsiri kelime Kelime Kur'an-ı Kerim Lafzı ve Ruhı", http://www.kurantefsiri.com/imam_iskender_ali_mihr/iskender_erol_evrenosoglu.aspx (20.02.2015).

²⁴ Bkz. Öztürk, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Meal ve Tefsirin Serencami*, 86.

²⁵ (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996).

- 4 - (1957) *Füyuzat Kur'an-ı Mübin'in Mealen Tefsiri*, (Şemseddin Yeşil, İstanbul: Ş. Yeşil Kitabevi, 2009, 7 cilt)
- 5 - (1963) *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meal-ı Âlisi ve Tefsiri*, (Ömer Nasuhi Bilmen, Yayına haz. Mümin Çevik, İstanbul: Bilmen Yayınları, 1963, 8 cilt)
- 6 - (1965) *Esbab-ı Nüzul Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*, (H. Tahsin Emiroğlu, Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1965, 16 cilt)
- 7 - (1971) *Kur'an Ahkâmı ve Mezhep İmamlarının Görüş Farkları*, (Celal Yıldırım, İstanbul: Bahar Yayınları, 1971-1972, 2 cilt)
- 8 - (1971) *Ahkâm-ı Kur'aniyye*, (Konyalı Mehmet Vehbi Efendi, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1971), 1 cilt.
- 9 - (1984) *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, (Talat Koçyiğit - İsmail Cerrahoğlu, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1984). 2 cilt, Fatihâ'nın başından Nisa 116. ayete kadar).
- 10 - (1985) *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, (Celal Yıldırım, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1991, 14 cilt).
- 11 - (1987) *Büyük Kur'an Tefsiri (Hülasatü't-Tefasir)*, (Ali Arslan, İstanbul: Arslan Yayınları, 1987, 16 cilt).
- 12 - (1989) *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (Süleyman Ateş, İstanbul: Yeni Ufuklar neşriyat, 1989, 12 cilt).
- 13 - (1991) *Ruhu'l-Furkan Tefsiri*, (Mahmud Ustaosmanoğlu, İstanbul: Sıraç Kitabevi, 1991, 18 cilt, devam ediyor).
- 14 - (1993) *Kur'an-ı Kerim'in Şifa Tefsiri*, (Mahmut Toptaş, İstanbul: 1993, 8 cilt).
- 15 - (2001) *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, (Bayraktar Bayraklı, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, 21 cilt).
- 16 - (2001), *Bilgi Toplumuna Doğru Kur'an-ı Kerim Meal-Tefsir Dene-mesi*, (Salih Parlak, İstanbul, 2001 Yayınları, 1 cilt 1205 sayfa).
- 17 - (2002) *Esbab-ı Nüzul Tefsiri*, (Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, 2 cilt).
- 18 - (2003) *Besairu'l Kur'an*, (Ali Küçük, Konya, 2003, 20 cilt).
- 19 - (2003) *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (Hayrettin Karaman - Mustafa Çağrıcı - İbrahim Kafi Dönmez ve Sadrettin Gümüş, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003, 5 cilt).
- 20 - (2003) *Kur'an Ansiklopedisi*, (Süleyman Ateş, İstanbul, 2003, 30 cilt) Bu eser, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* adlı tefsirindeki bilgilerin, alfabetik sıraya göre ve ansiklopedik bir anlayışla dizilmesinden ibarettir.

- 21 - (2005) *Asr-ı Saadet Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali ve Tefsiri*, (A. Metin Saruhan, İstanbul: Erkam Yayınları, 2005, 8 cilt).
- 22 - (2005) *Evensel Çağrı Kur'an-ı Kerim (Yüce Meal ve Tefsiri)*, (Hamdi Döndüren, İstanbul: Çelik yayınları, 2005, 1 cilt).
- 23 - (2006) *Okuyucu Tefsiri (Tefsiru'l-Kari)*, (Semra Kürün Çekmegil, Malatya, 2006, 8 cilt, devam ediyor).
- 24 - (2006) *Kur'an Tahlili Arapça Gramer Işığında Sözlük-Meal-Tefsir*, (Necla Yasdıman, İzmir, 2006, 6 cilt, devam ediyor).
- 25 - (2006) *Beyanu'l-Hak (Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri)*, (M. Zeki Duman, Ankara: Fecir Yayınları, 2006, 3 cilt).
- 26 - (2007) *Yaşayan Kur'an Türkçe Meal-Tefsir*, (R. İhsan Eliaçık, İstanbul: İnşa Yayınları, 2007, 3 cilt).
- 27 - (2007) *Kur'an Yolu İniş Sırasına Göre Anlam ve Tefsiri*, (Şaban Piriş, Kayseri, Arz Yayıncılık, yayın yılı yok, ama tahminimize göre 2007'de yayınlanmıştır, 4 cilt).
- 28 - (2007) *Nüzul Sırasına Göre Tebyinu'l-Kur'an İşte Kur'an*, (Hakkı Yılmaz, İstanbul: İşaret yayınları, 11 cilt).
- 29 - (2008) *Hayat Kitabı Kur'an Gereğeli Meal-Tefsir*, (Mustafa İslamoğlu, İstanbul: Düşün yayınları, 2008, 1 cilt).
- 30 - (2009) *İniş Sırasına Göre Apaçık Kur'an ve Türkçe Hikmetli Meali*, (Sami Kocaoğlu, İstanbul: Zafer Matbaası, 2009).²⁶
- 31 - (2010) *Konularına Göre Kur'an-ı Kerim Ayetleri*, (Sıtkı Gülle, İstanbul: Huzur Yayınları, 2010, 6 cilt).²⁷
- 32 - (2012) *Kur'an Arapçasının Okunuşu, Akıcı Anlam Türkçesi ve Güncel Yorumu İle*, (Gazi Özdemir, İstanbul: Şira yayınları, 2013, 1 cilt).
- 33 - (2012) *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, (M. Sait Şimşek, İstanbul: Beyan yayınları, 2012, 5 cilt).
- 34 - (2013) *Hakkın Daveti Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri*, (Ömer Çelik, İstanbul: Erkam Yayınları, 2013, 5 cilt).
- 35 - (2013) *Tevhit Mesajı: Özlü Kur'an Tefsiri*, (Hasan Elik-Muhammed Coşkun, İstanbul: Fikir Yayıncılık, 2013, 1 cilt).

²⁶ (badu harab'ul Basra) şeklinde kullanmış olduğu ifadeden de anlaşıldığı üzere Arapça herhangi bir yetkinliğinin olmadığını düşündüğümüz ve laik bir zihniyetle yazılmış olan bu eser toplam 1217 sayfadan ibarettir. Başında 60 sayfa civarında geleneğin sert bir şekilde eleştirildiği ve dinde modern bakış açısını esas alınmasının gerektiği iddia edilen eserde önce ayetlerin mealleri verilmekte, ardından düşülen dipnotlarla bütün meal bittikten sonra açıklamalar yapılmaktadır. Eserde toplam 915 dipnot bulunmaktadır.

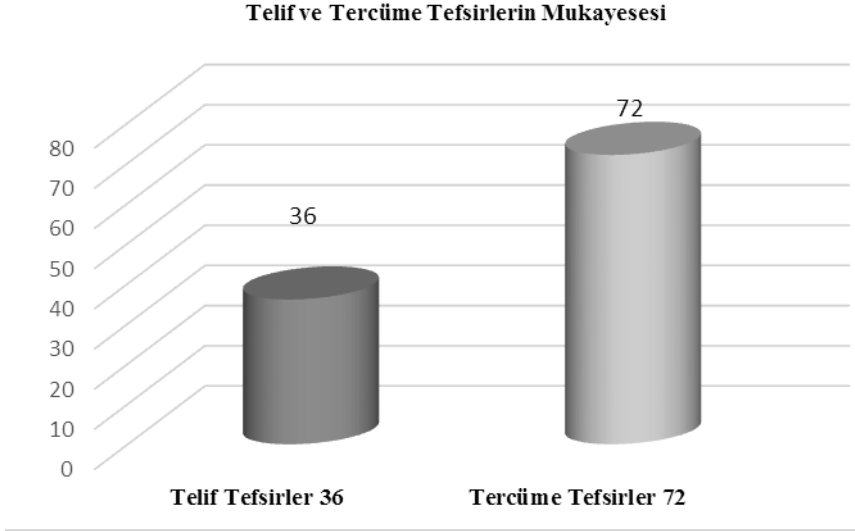
²⁷ Sıtkı Gülle'nin bu eseri içinde muhtelif yorumların yapıldığı bir tefsir niteliğinde değildir; sadece Kur'an'ın konularına göre tasnif edilip ilgili ayetlerin o başlık altında verilmesinden ibarettir.

36 - (2014) *Kur'an-ı Kerim Kavram Tefsiri*, (Ahmet Kalkan, İstanbul: Davut Emre Yayınevi, 2014, 10 cilt).

Buna göre Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar 36 adet telif tefsir çalışması yapılmıştır.²⁸

2 - Telif ve Tercüme Tefsirlerin Mukayesesi

Cumhuriyet döneminde yapılmış 36 adet Türkçe telif tefsir yanında yine bu dönemde Türkçeye tercüme edilerek basılmış pek çok tefsir vardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bunların sayısı 72 adettir.²⁹ Biz burada Cumhuriyet döneminde meydana getirilmiş telif tefsirlerle yine bu dönemde Türkçeye tercüme edilerek basılmış tefsirlerin sayısal mukayeselerini yapmak istiyoruz (Bkz. Grafik 3).

Grafik 1

Görüldüğü gibi tercüme tefsirlerimizin sayısı telif tefsirlerden daha fazladır. Bunun muhtelif nedenleri olabilir. Ama bunların başında mevcut

²⁸ Bunlar üzerinde bazı değerlendirmeler için bkz. Mustafa Öztürk, "Son Dönem Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Kur'an ve Tefsir Çalışmaları", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Bahar 2014, 31-58. Ayrıca bkz. Ayn. Müel. *Cumhuriyet Türkiye'sinde Meal ve Tefsirin Serencamı*, 77-152; Cumhuriyet Dönemindeki Telif Tefsirler", 347-418; Süleyman Karacelil, *Cumhuriyet Dönemi Tefsir Hareketleri (Türkçe Tefsirler Bağlamında)*, (Yüksek lisans tezi), M.Ü. S.B.E. İstanbul, 2004, 12-139; Salih Akdemir, "Cumhuriyet Döneminde Yayınlanan Türkçe Telif ve Tercüme Tefsirler Üzerine Bir Değerlendirme", *İslami Araştırmalar*, cilt 2, sayı 8 (Ağustos 1988), 23-34.

²⁹ Bunlar, "Cumhuriyet Dönemi Tercüme Tefsirler Üzerinde İstatistiksel Bir Değerlendirme" adlı çalışmamızda tanıtılacaktır.

bir tefsiri tercüme etmenin, müstakil yeni bir tefsir yazmaktan daha kolay olması hususu gelmektedir. Çünkü müstakil yeni bir tefsir yazmak için oldukça donanımlı olmak gerekir. Tabi biz bundan, tefsir ilminin kurallarına uygun olarak yazılmış tefsirleri kast ediyoruz. Zira son zamanlarda Kur'an ve tefsir alanında hiç de donanımlı olmayan bazı insanların da müstakil telif tefsirler yazdıklarını/yazmakta olduklarını görüyoruz. Bunları bu kategoriye dâhil etmek mümkün değildir. Esasen bunlar ehil insanlar tarafından ciddi bir değerlendirmeye alınmamaktadırlar. Yine de sonuçta bunlar da piyasada Kur'an tefsiri olarak satılmakta ve halkımız tarafından alınıp okunmaktadırlar. Bununla birlikte biz yine de dili iyi olan biri için mevcut bir tefsiri tercüme etmenin, en basitinden bile olsa- yeni bir tefsir yazmaktan daha kolay olduğu kanaatindeyiz.

Öte yandan mevcut bir tefsiri tercüme etmek –o tefsirde bulunması muhtemel bazı aykırı fikirler noktasında- tercüme eden kişiyi fazlaca sorumluluk altına sokmaz ve eleştirilmesine neden olmaz. Neticede o sadece bir mütercimdir, o fikirleri ileri süren kişi değildir. Müellifin görüşlerine katıldığı gibi, onları tasvip etmeyebilir veya onları eksik bulabilir de. Hatta bazen mütercim, tercüme ettiği tefsirdeki görüşleri eleştiriye de tabi tutabilir. Nitekim Ebubekir el-Cezairi'nin yazdığı *Eyserü't-Tefasir En Kolay Tefsir*'de bunun örneğini görebiliyoruz. Nisa suresi 34. ayetin tefsirinde eserin müellifi el-Cezairi'nin yazdıkları, mütercim Ziya Eryılmaz'a eksik ve hatta yanlış geldiği için, kendisi ilgili ayetteki tefsir metnini tercüme ettikten sonra, bu konuda "Önemli bir açıklama" başlığı altında uzunca bir açıklama yaparak konuyla ilgili kendi görüşlerini vermiştir.³⁰

Oysa müstakil bir tefsir yazanın durumu böyle değildir. O, eserinde yazdıklarından dolayı sorumludur ve fikirleri beğenilmediği takdirde icabında çok sert eleştirilere maruz kalabilir. Hatta kendisine hakaret bile edilebilir, dinsizlikle, din düşmanlığıyla itham edilebilir. Bunun da örneğini Ahmet Tekin'in, Muhammed Esed ve Yaşar Nuri Öztürk mealleri ile Süleyman Ateş ve Kur'an Yolu tefsirleri üzerine yaptığı eleştirilerde görmek mümkündür. Tekin, bu zatlara son derece ağır ithamlarda bulunmakta, bunların bir kısmını din düşmanı olarak göstermektedir.³¹

³⁰ Bkz. Câbir b. Musa Ebubekir el-Cezairi, *En Kolay Tefsir, Eyserü't-Tefâsir Kur'an'ı Anlamanın En Kolay Yolu*, (Terc. Ziya Eryılmaz-Salih Uçan-Vahdettin İnce), İstanbul: Miraç yayınları, ts., II/137-156.

³¹ Bkz. Ahmet Tekin, *Kur'an Yolunda Kalem Oynatanlar Hayrettin Karaman'ların Kur'an Yolu Tefsiri ve Meali, Süleyman Ateş'in Çağdaş Tefsiri ve Meali, M.Esed'in Kur'an Mesajı, Yaşar Nuri Öztürk'ün Kur'an-ı Kerim Meali üzerinde Eleştirel Bir Değerlendirme*, (İstanbul: Kelam Yayınları, 2006), 24-30; 149-179.

İşte bu da kişilerin müstakil bir tefsir yazmak yerine mevcut bir tefsiri tercüme etmesinin nedenlerinden biridir.

3 – Şekil Bakımından Telif Tefsirler

Burada telif tefsirlerimizi şekil bakımından muhtelif tasniflere tabi tutarak bir bütün halinde görmeye çalışacağız.

a – Tertip ve Nüzul Sırasına Göre Telif Tefsirler

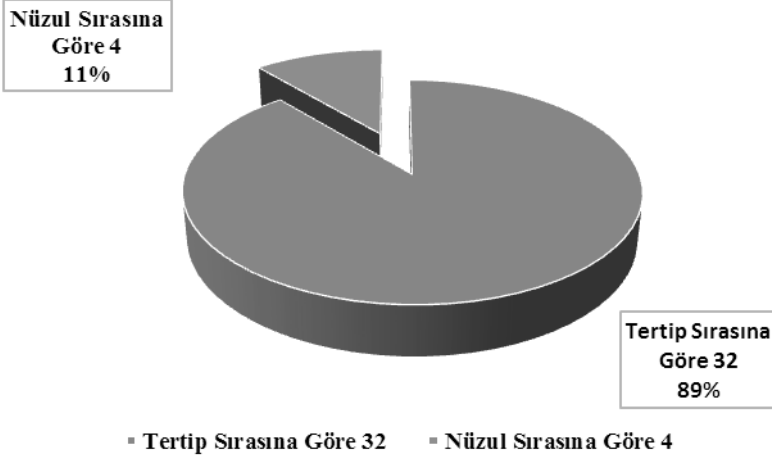
Tarih boyunca tefsirler genelde tertip sırasına göre düzenlenmişlerdir. İlk dönemlerde başta Hz. Ali'ye nispet edileni olmak üzere bazı Kur'an nüshalarının nüzul sırasına göre tasnif edildiğine dair bilgiler mevcut ise de,³² buna göre herhangi bir tefsirin yazıldığını bilmemekteyiz. Tefsir Tarihi incelendiğinde mevcut tefsirlerin hepsinin tertip sırasına göre düzenlendiği görülecektir. Ancak 1950'li yıllardan sonra tabedilen Muhammed İzzet Derveze'nin *et-Tefsiru'l-Hadis* ve Mella Huveys'in *Tefsiru'l-Maani* adlı tefsirleriyle birlikte artık nüzul sırası esas alınarak da bazı tefsirler oluşturulmaya başlandı.

Osmanlılar döneminde böyle bir tefsir tarzının olduğunu bilmiyoruz. Ne var ki Cumhuriyet döneminde nüzul sırası esas alınarak hazırlanmış Türkçe tefsirler meydana getirilmiştir. Ancak bunların sayısı diğerlerine göre oldukça azdır. Nitekim Cumhuriyet döneminde telif edilmiş sure ve ayet tefsirleri dışındaki 31 tefsirimizden 28 tanesi, yani büyük bir kısmı Mushaf'ın tertip sırası esas alınarak hazırlanmıştır. Mushaf'taki mevcut sure dizilişi esas alınarak yapılmış ilk telif tefsir Konyalı Mehmet Vehbi Efendi'nin *Hülasatü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an* adlı tefsiridir. Onu, Muhammed Hamdi Yazır'ın surelerin mevcut dizilişi esas alınarak yapılmış olan *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsiri takip ediyor. Bunların ardından başka müfessirler tarafından mevcut sure dizilişi esas alınarak yazılmış telif tefsirler geliyor.

Nüzul sırasına göre yazılmış tefsirlere gelince bunların adedi sadece 4'tür. Bunlar M. Zeki Duman (*Beyanu'l-Hak*), Şaban Piriş (*Kur'an Yolu*), Hakkı Yılmaz'ın (*Tebyinu'l-Kur'an İşte Kur'an*) ve Sami Kocaoğlu'nun *İniş Sırasına Göre Apaçık Kur'an ve Türkçe Hikmetli Meali* tefsirleridir.

³² Bkz. Mustafa Öztürk, "Hz. Ali ve Hz. Fatma'ya Nisbet Edilen Mushaf'ların Mahiyeti", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 6, sayı 2 (Temmuz-Aralık 2006), 24-26.

Tefsirlerin Tertip ve Nüzul Sırasına Göre Dağılımı

Grafik 2

b – Tam, Eksik veya Kısmi Olmalarına Göre Telif Tefsirler

Yine tefsirlerimizin büyük bir kısmı Kur'an'ın tamamını işleyen geniş kapsamlı tefsirler iken, bir kısmı özlü tefsir, meal-tefsir diyebileceğimiz bir tarzdadırlar. Bunlarda meal yönü ağır basmaktadır. Ancak zaman zaman önemli yorumlar yaptıkları için onları tefsir kategorisinde zikrettik. Mesela 1 - *Hülasatü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an Büyük Kur'an Tefsiri* (Konyalı Mehmet Vehbi Efendi), 2 - *Hak Dini Kur'an Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir* (Elmalı'lı Muhammed Hamdi Yazır), 3 - *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meal-ı Âlisi ve Tefsiri* (Ömer Nasuhi Bilmen), 4 - *Büyük Kur'an Tefsiri (Hülasatü't-Tefasir)* (Ali Arslan) 5 - *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (Süleyman Ateş), 6 - *Kur'an-ı Kerim'in Şifa Tefsiri* (Mahmut Toptaş), 7 - *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* (Bayraktar Bayraklı), 8 - *Besairu'l Kur'an* (Ali Küçük), 9 - *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Hayrettin Karaman - Mustafa Çağrıcı - İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş) 10 - *Beyanu'l-Hak (Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri)* (M. Zeki Duman), 11 - *Nüzul Sırasına Göre Tebyinu'l-Kur'an İşte Kur'an* (Hakkı Yılmaz), 12 - *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, (M. Sait Şimşek) 13 - *Hakkın Daveti Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri* (Ömer Çelik), 14 - *Füyuzat Kur'an-ı Mübin'in Mealen Tefsiri* (Şemseddin Yeşil), 15 - *Asr-ı Saadet Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali ve Tefsiri* (A. Metin Saruhan), 16 - *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri* (Celal Yıldırım) geniş kapsamlı tefsirlerdir.

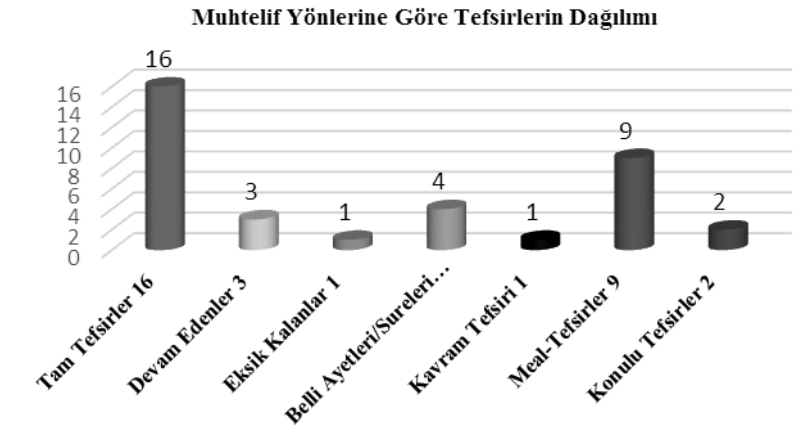
Buna karşılık 1 - *Tanrı Buyruğu: Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsiri* (Ömer

Rıza Doğrul), 2 - *Evrensel Çağrı Kur'an-ı Kerim (Yüce Meal ve Tefsiri)* (Hamdi Döndüren), 3 - *Hayat Kitabı Kur'an Gereççeli Meal-Tefsir* (Mustafa İslamoğlu), 4 - *Kur'an Arapçasının Okunuşu, Akıcı Anlam Türkçesi ve Güncel Yorumu İle* (Gazi Özdemir'in), 5 - *Tevhit Mesajı: Özlü Kur'an Tefsiri* ((Hasan Elik-Muhammed Coşkun), 6 - *İniş Sırasına Göre Apaçık Kur'an ve Türkçe Hikmetli Meali* (Sami Kocaoğlu), 7 - *Yaşayan Kur'an Türkçe Meal-Tefsir* (R. İhsan Eli-açık), 8 - *Kur'an Yolu İniş Sırasına Göre Anlam ve Tefsiri* (Şaban Piriş) ve 9 - *Bilgi Toplumuna Doğru Kur'an-ı Kerim Meal-Tefsir Denemesi* (Salih Parlak) tefsirleri daha az kapsmalı özlü tefsir durumundaki eserlerdir.

Konyalı Mehmet Vehbi Efendi'nin (1 - *Ahkâm-ı Kur'aniyye*), H. Tahsin Emiroğlu'nun (2 - *Esbab-ı Nüzul Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*), Celal Yıldırım'ın (3 - *Kur'an Ahkâmı ve Mezhep İmamlarının Görüş Farkları*) ve Bedrettin Çetiner'in (4 - *Esbab-ı Nüzul Tefsiri*) tefsirleri belli ayetleri/sureleri işleyen tefsirlerdir. Ahmet Kalkan'ın (*Kavram Tefsiri*) Kur'an kavramlarını, Süleyman Ateş'in (*Kur'an Ansiklopedisi*) ve Sıtkı Güllü'nin (*Konularına Göre Kur'an-ı Kerim Ayetleri*) adlı eserleri de yine konularına göre Kur'an'ı inceliyor.

Talat Koçyiğit ve İsmail Cerrahoğlu'nun *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri* birlikte hazırladıkları tefsir eksik kalmışken, Mahmud Ustaosmanoğlu'nun (*Ruhu'l-Furkan Tefsiri*), Semra Kürün Çekmegil'in (*Okuyucu Tefsiri Tefsiru'l-Kari*) ve Necla Yasdıman'ın (*Kur'an Tahlili Arapça Gramer Işığında Sözlük-Meal-Tefsir*) tefsirleri halen devam etmektedir.

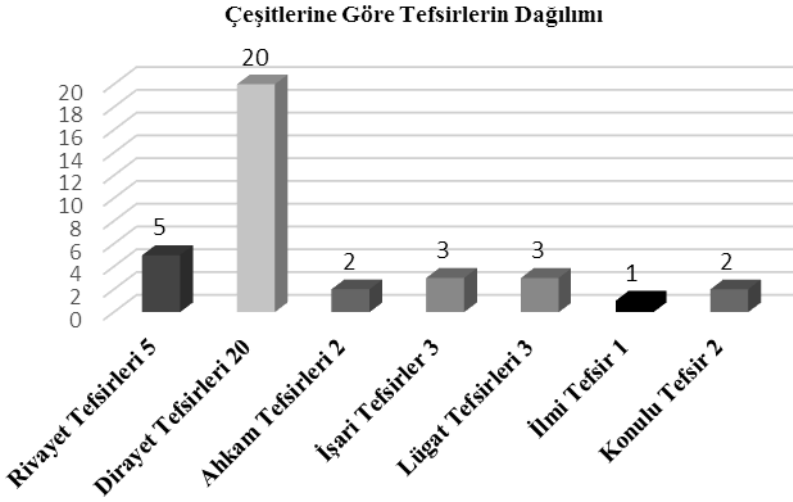
Burada bunları grafik 3'te görüldüğü gibi derli toplu bir şekilde vermeyi uygun gördük.

Grafik 3

c - Çeşitlerine Göre Tefsirler

Öteden beri tefsirlerimiz belli bazı noktaları esas alarak yazılmışlardır; kimi rivayet yönünü esas almış, kimi dirayeti. Ahkâm, işari, ilmi, lügat gibi yönleri esas alan tefsirlerimiz de vardır. Cumhuriyet döneminde yazılmış tefsirlerimizde de bunları görmek mümkündür. Bu dönemde oluşturulan tefsirler, çeşitlilik bakımından farklılık arz etmektedirler. Mesela tefsirlerimizin bir kısmı rivayet niteliğindeki, bir kısmı dirayet ağırlıklıdır. İçlerinde ahkâm tefsirleri, işari tefsirler, ilmi tefsirler, kavram-dil tefsirleri, konu tefsirleri vs. de bulunmaktadır.³³

Grafik 4

Buna göre tefsirlerimizden 5 tanesi **rivayet** (1 - *Hülasatü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an Büyük Kur'an Tefsiri* (Konyalı Mehmet Vehbi Efendi), 2 - *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meal-ı Âlisi ve Tefsiri* (Ömer Nasuhi Bilmen), 3 - *Esbab-ı Nüzul Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri* (H. Tahsin Emiroğlu), 4 - *Büyük Kur'an Tefsiri (Hülasatü't-Tefasir)* (Ali Arslan) 5 - *Esbab-ı Nüzul Tefsiri* (Bedrettin Çetiner);

20 tanesi **dirayet** (1 - *Hak Dini Kur'an Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir* (Elmalı'lı Muhammed Hamdi Yazır), 2 - *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri* (Talat Koçyiğit - İsmail Cerrahoğlu), 3 - *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (Süleyman Ateş), 4 - *Kur'an-ı Kerim'in Şifa Tefsiri* (Mahmut Toptaş), 5 - *Yeni Bir*

³³ Cumhuriyet dönemi tefsirlerinin farklı bir kategorizasyonu ve buna göre yapılan bir değerlendirme için bkz. Öztürk, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Meal ve Tefsirin Serencamı*, 107-145.

Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri (Bayraktar Bayraklı), 6 - *Besairu'l Kur'an* (Ali Küçük), 7 - *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Hayrettin Karaman - Mustafa Çağrıncı - İbrahim Kafi Dönmez ve Sadrettin Gümüş), 8 - *Okuyucu Tefsiri (Tefsiru'l-Kari)* (Semra Kürün Çekmegil), 9 - *Beyanu'l-Hak (Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri)* (M. Zeki Duman), 10 - *Yaşayan Kur'an Türkçe Meal-Tefsir* (R. İhsan Eliaçık), 11 - *Nüzul Sırasına Göre Tebyinu'l-Kur'an İşte Kur'an* (Hakkı Yılmaz), 12 - *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* (M. Sait Şimşek), 13 - *Hakkın Daveti Kur'an-ı Kerim Meali ve Tefsiri* (Ömer Çelik), 14 - *Tanrı Buyruğu: Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsiri* (Ömer Rıza Doğrul), 15 - *Evensel Çağrı Kur'an-ı Kerim (Yüce Meal ve Tefsiri)* (Hamdi Döndüren), 16 - *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsir* (Mustafa İslamoğlu), 17 - *Kur'an Arapçasının Okunuşu, Akıcı Anlam Türkçesi ve Güncel Yorumu İle* (Gazi Özdemir'in), 18 - *Tevhit Mesajı: Özlü Kur'an Tefsiri* (Hasan Elik-Muhammed Coşkun), 19 - *İniş Sırasına Göre Apaçık Kur'an ve Türkçe Hikmetli Meali* (Sami Kocaoğlu) ve 20 - *Bilgi Toplumuna Doğru Kur'an-ı Kerim Meal-Tefsir Denemesi* (Salih Parlak);

2 tanesi **ahkâm** (1 - *Ahkâm-ı Kur'aniyye* (Konyalı Mehmet Vehbi Efendi), 2 - *Kur'an Ahkâmı ve Mezhep İmamlarının Görüş Farkları* (Celal Yıldırım);

3 tanesi **işati/tasavvufi** (1 - *Füyuzat Kur'an-ı Mübin'in Mealen Tefsiri* (Şemseddin Yeşil), 2 - *Ruhu'l-Furkan Tefsiri* (Mahmud Ustaosmanoğlu), 3 - *Asr-ı Saadet Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali ve Tefsiri* (A. Metin Saruhan);

3 tanesi **dil-lügat** (1 - *Kur'an Tahlili Arapça Gramer Işığında Sözlük-Meal-Tefsir* (Necla Yasdıman), 2 - *Kur'an Yolu İniş Sırasına Göre Anlam ve Tefsiri* (Şaban Piriş), 3 - *Kur'an-ı Kerim Kavram Tefsiri* (Ahmet Kalkan),

1 tanesi **ilmi tefsir** (*İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, (Celal Yıldırım),

2 tanesi de **konulu tefsir** (*Kur'an Ansiklopedisi*, Süleyman Ateş) ve (*Konularına Göre Kur'an-ı Kerim Ayetleri*, Sıtkı Güllü), niteliğindedir.

Ancak şunu belirtelim ki, bu ayırım net ve kesin bir ayırım değildir; tefsirlerin öne çıkan yönü göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Biliyoruz ki, her rivayet tefsirinde dirayet vardır; her dirayet tefsirinde rivayet, ahkâm, hatta ilim vardır. İşari tefsirlerde de rivayet, dirayet vs. bulunabilmektedir. Söz gelişi Süleyman Ateş'in tefsiri bir dirayet tefsiridir, ancak içinde önemli miktarda ilmi tefsir örneği vardır. Aynı şeyi Hak Dini Kur'an Dili için de söyleyebiliriz. İşari guruba aldığımız Ruhu'l-Kur'an'da çok miktarda rivayet vardır, hatta bu tefsiri rivayete alsak da olur. Diğerleri için de benzer şeyler söz konusudur.

d - Bir veya Birden Fazla Kişi Tarafından Yazılmış Olmalarına Göre Tefsirler

Tarihte birden fazla kişinin bir araya gelerek belli kriterlere göre tefsir yazdıklarına dair bir bilgiye rastlamadık. Ancak bir kişinin başladığı fakat vefatından dolayı bitiremediği, geri kalan kısmının da başka biri tarafından tamamlandığı tefsirler biliyoruz. Mahalli ve Suyuti'ye ait olan *Celaleyn* bunun en güzel örneğidir.³⁴ Ayrıca Necmüddin Kübra tarafından yazılmaya başlanan, ancak onun vefatı üzerine Necmüddin Daye tarafından sürdürülen, onun da vefatından sonra Alaüddin es-Simnani tarafından tamamlanan *Bahru'l-Hakayik ve'l-Maani fi Tefsiri's-Seb'il-Mesani* adlı tefsirin de böyle olduğu söylenmektedir.³⁵ İki âlimin eseri olan diğer bir tefsir de Menar tefsiridir. Tefsirin Nisa suresi 124. Ayete kadarki kısmı Muhammed Abduh'a aitken, ondan sonraki kısımlar onun vefatı üzerine öğrencisi Muhammed Reşid Rıza tarafından yazılmıştır.³⁶ Osmanlı döneminde de ortak yazılmış tefsir bilmiyoruz. Ancak Cumhuriyet döneminde bilhassa son yıllara doğru, geçmişte olmayan bir anlayışla, ortak bir şekilde tefsirlerin yazılması anlayışıyla karşılaşırız.

Grafik 5

³⁴ Bkz. Ali Akpınar, "Celâleyn Tefsiri ve Müellifleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, sayı: 2, s. 181-198; Şükrü Arslan, "Celâleyn Tefsiri'nin İsnadı ve el-Mahalli'nin Bakara Süresi'nden Yaptığı Tefsiri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1991, sayı: 10, s. 155-172; Abdulcelil Candan, "Celâleyn Tefsirine Eleştirel Bir Yaklaşım", *Yüzüncüyıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 3, 2000, 342.

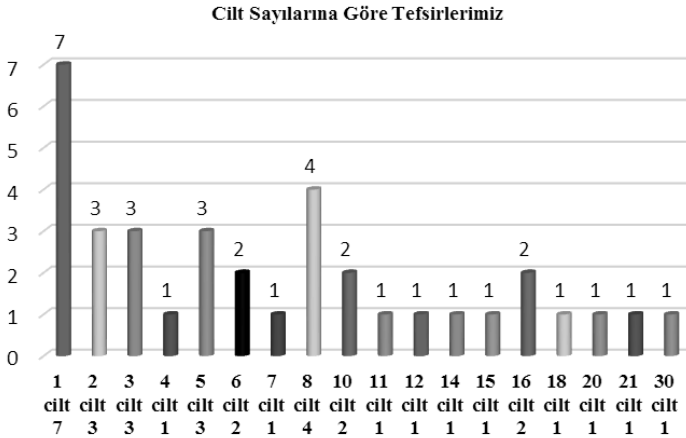
³⁵ Bkz. Süleyman Ateş, "Üç Müfessir Bir Tefsir", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1970, cilt: XVIII, s. 85-104; Mehmet Okuyan, "Bahru'l-Hakâik" Tefsiri ve Müellifi Üzerine", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sayı: 12-13, s. 97-129.

³⁶ Halil Taşpınar, "Muhammed Abduh Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VII/2, Aralık 2003, 265-266.

Buna göre Cumhuriyet döneminde oluşturulmuş tefsirlerin büyük kısmı tarihtekine benzer vaziyette tek kişi tarafından yazılmışken, bazı tefsirlerimiz de birden fazla kişi tarafından yazılmışlardır. (1 - *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, (Talat Koçyiğit - İsmail Cerrahoğlu), 2 - *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (Hayrettin Karaman - Mustafa Çağrıcı - İbrahim Kafi Dönmez ve Sadrettin Gümüş) ve *Tevhit Mesajı: Özlü Kur'an Tefsiri* (Hasan Elik-Muhammed Coşkun) adlı 3 tefsir ortak tefsir olarak yazılmışlardır.

4 - Cilt Sayılarına Göre Tefsirler

Tefsir tarihinde 100 cilt tutacak kadar kapsamlı olduğu belirtilen oldukça hacimli tefsirlerden bahsedilmektedir. Mesela Ebu Musa El-Eş'arî'nin 100 cilt veya 60 cüz civarında oldukça kapsamlı bir tefsir yazdığı belirtilmektedir, ancak bu tefsir günümüze ulaşmış değildir.³⁷ Katar'da imamlık yapan Abdurrahman b. Muhammed el-Kimmaş adında bir zat 41 cilt içerisinde tam 840 cüzden ibaret *el-Havi fi't-Tefsir* adında bir tefsir yazmıştır.³⁸ Cumhuriyet döneminde yazılan tefsirler arasında da oldukça hacimli olanlar vardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bunların en kapsamlısı 30 ciltten oluşan üleyman Ateş'in *Kur'an Ansiklopedisi* ile 21 ciltten oluşan Bayraktar Bayraklı'nın *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* adlı eserleridir. Bazı tefsirlerimiz 1 ciltten oluşmaktadır. Diğer tefsirler ise bu iki rakam arasında muhtelif ciltlerden oluşmaktadırlar. Şimdi bunları görelim:

Grafik 6

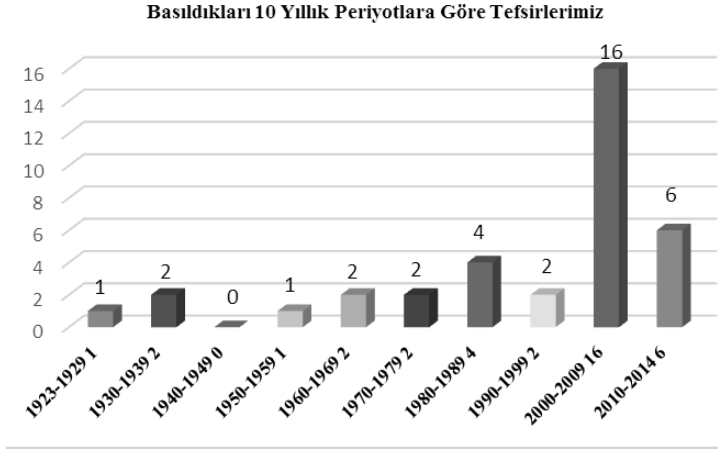
³⁷ Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtu'l-Müfessirin*, (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1974), 1/374.

³⁸ Abdurrahman b. Muhammed el-Kimmaş, *el-Havi fi't-Tefsir*, 2012.

Buna göre Cumhuriyet döneminde telif edilmiş tefsirlerimizin toplam cilt sayısı 285 yapmaktadır. Bunların içinden 3'ü (*Ruhu'l-Furkan Tefsiri* (18 cilt), (Mahmud Ustaosmanoğlu); *Okuyucu Tefsiri (Tefsiru'l-Kari)* (8 cilt) (Semra Kürün Çekmegil) ve *Kur'an Tahlilî Arapça Gramer Işığında Sözlük-Meal-Tefsir* (6 cilt) (Necla Yasdıman) henüz bitmediği için cilt sayıları tamamlanmış değildir. Grafikten de anlaşıldığı üzere en çok 1 ciltlik tefsirimiz bulunmaktadır ki bunların sayısı 7'dir.

5 - Basıldıkları Tarihlere Göre Tefsirler

Burada 1923 yılından başlayarak Cumhuriyet tarihi boyunca yazılmış telif tefsirlerimizi 10 yıllık periyotlar halinde sunmak istiyoruz. Bunun için tefsirlerimizin ilk baskılarını esas alacağız.

Grafik 7

Grafikten de anlaşıldığı üzere 1940-1949 yılları arasında hiçbir tefsir basılmamıştır. 2000-2009 yılları arasında ise 16 tefsir tabedilmiştir. Cumhuriyetin başından 2000 yılına kadar basılan tefsir sayısı 14, 2001'den bugüne kadarki zamanda basılanların sayısı ise 22'dir. Bu periyotlar bize Türkiye'deki din politikası hakkında da bilgiler sunmaktadır. Din üzerinde baskının uygulandığı, dini eserlere müsamahanın gösterilmediği veya zorlukların çıkarıldığı dönemlerde tefsirlerin sayısı ya hiç yoktur, ya da çok azdır.³⁹ Buna karşılık dinin serbest olduğu, dini yayınlara kısıtlamaların getirilmediği dönemlerde tefsirlerin sayısının oldukça yüksek olduğu müşa-

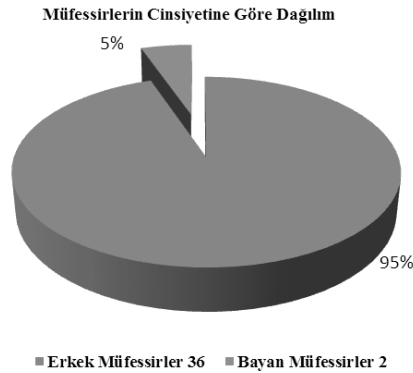
³⁹ Bkz. Öztürk, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Meal ve Tefsirin Serencamı*, 75.

hade ediliyor. Benzer bir tablo Kur'an alanında yapılmış genel çalışmalar için de söz konusudur.⁴⁰

Bu arada belirtelim ki tefsirlerin basılmadığı veya az basıldığı periyotlarda *Errahman Suresi'nin Manası, Tefsiri ve Ondan Alınacak Ders-i İbretler* (M. Kemal Pilavoğlu, t.y., Ankara: Nüve Matbaası) 59 s.); *Tebareke Sure'sinin Manası Tefsiri ve Ondan Alınacak Ders-i İbretler*, (M. Kemal Pilavoğlu, Ankara: İlahi Işık Yayınları, t.y., 55 s.); *Namazda Okunan Kısa Surelerin Mana ve Esrarı*, (Mehmed Kemal Pilavoğlu, 1964, Ankara: Güven Matbaası) 52 s.); *Kur'an Neder, İyman Nedir, Asır Suresinin Tefsiri, İymanın Şubeleri*, (Hüsamettin Ergezen, 1961, Konya: Ülkü Basımevi, 354 s.); *Ve'l-Asr Suresi Tefsiri*, (Ahmet Hamdi Akseki, İstanbul: Birun Kültür Sanat Yayıncılık, [t.y.] 132 s.); *Ve'l-asri Suresinin Tefsiri*, (Yusuf Ziyaeddin Ersal, Ankara: Doğu Matbaası, 1960, 63 s.) gibi sure tefsirleri tabedilmişlerdir.

6 - Müfessirlerin Cinsiyetine Göre Tefsirler

Burada yine Osmanlı döneminde olmayıp Cumhuriyet dönemine has bir durumdan kısaca bahsetmek istiyoruz, o da bazı tefsirlerin hanımlar tarafından yazılmış olması hususudur. Her ne kadar Hz. Peygamber'in eşi Hz. Aişe tefsirle uğraşmışsa da tarih boyunca tefsirle uğraşan fazla bayan olmamıştır. Buna karşılık son 40-50 yıl içerisinde bazı hanımların tefsir yazdıklarına şahit oluyoruz. İrandan Banu Emin Isfahani (*Mahzenu'l-İrfan Der Tefsiri Kur'an*), Mısır'dan Aişe Abdurrahman Bintu's-Şati (*et-Tefsiru'l-Beyâni*), Zeynep Gazali (*Nazarât fi Kitabillah*) bunlardan bazılarıdır.⁴¹

Grafik 8

⁴⁰ Bkz. Halil Uysal, "Cumhuriyet Dönemi Kur'an Araştırmaları", *Makâlât*, 1991/1, 143.

⁴¹ Geniş bilgi için bkz. Hidayet Aydar, *Hanım Müfessirler*, İstanbul: Ensar Nâşrtiyat, 2015, 90-346; Hidayet Aydar-Mehmet Atalay, "Female Scholars of Quranic Exegesis in the History of Islam", *Bulent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2014, 1-34.

Ülkemizde de Semra Kürün Çekmegil ve Necla Yasdıman tefsir yazmış bayanlardır. Bu hanımların ikisinin de tefsirleri henüz bitmemiştir. Semra Kürün Çekmegil'in *Okuyucu Tefsiri* adlı eseri 8, Necla Yasdıman'ın *Kur'an Tahlihi Arapça Gramer Işığında Sözlük-Meal-Tefsir* adlı tefsiri de şu ana kadar 6 cilt olarak basılmıştır.

Buna göre ülkemizde yazılmış ve yukarıda sözünü ettiğimiz 36 tefsirin 34'ü erkekler, 2'si ise bayanlar tarafından yazılmıştır. Bu tefsirlerin bazıları (mesela *Kur'an Yolu*) birden fazla kişi tarafından yazılmışken, bazen de bir müfessir (mesela Süleyman Ateş), birden çok tefsir yazmıştır. Bütün bunları hesaba kattığımızda ve tekrarları çıkardığımızda Türkçe tefsirlerin yazımında 38 kişi görev almış oluyor ki bunların 36'sı erkek, 2'si bayandır.

Sonuç ve Değerlendirme

Buraya kadar verilen bilgilerden 90 yıllık Cumhuriyet döneminde azımsanmayacak kadar çok telif tefsir yazıldığını görmüş olduk. Bugün teknolojinin sunduğu imkânlar sayesinde araştırma yapmak, muhtelif kaynaklara çok daha kısa sürede ulaşabilmek ve onlardan yararlanabilmek, buna binaen de eser –ve bu arada tefsir- yazmak, bütün dünyada eskiye göre büyük oranda artmıştır. Tefsir bağlamında bakacak olursak, dünyanın birçok yerinde, ama bilhassa Arap âleminde son dönemlerde sıklıkla cilt cilt tefsirler oluşturulmaktadır.⁴² Son yüzyılda meydana getirilmiş Arapça tefsirleri, daha önceki yüzyıllarla mukayese ettiğimizde, bu son yüzyılda, diğer tüm yüzyıllardan daha fazla tefsir yazıldığını müşahade edebiliriz. Cumhuriyet döneminde tefsirlerin yazımındaki artışı da bu çerçevede değerlendirmek lazımdır.

Cumhuriyet döneminde yazılmış tefsirlerin bazı yönleriyle diğer dönemlerdekinden farklılık arz ettiğini gördük. Mesela diğer dönemlerde ortak tefsir yazmak yokken, Cumhuriyet döneminde ortak tefsirler yazılmıştır. Bayanların tefsir yazdıklarına ilk kez bu dönemde şahit oluyoruz. Nüzul sırasına göre tefsir yapmak da bu döneme haz bir durumdur.

Cumhuriyet dönemi boyunca derli toplu ve kapsamlı 36 tefsir yazılmıştır ki bunların cilt adedi en az 285'tir. Bu dönemde tercüme edilerek basılmış

⁴² Burada son zamanlarda Muhammed el-Emin b. Abdullah el-Uremmi el-Alevi el-Hereri tarafından yazılmış olup 2001 yılında Daru Tavki'n-Necat tarafından Beyrut'ta basılmış olan *Tefsiru Hadaiki'r-Ravhi ve'r-Reyhan fi Revabi Ulumi'l-Kur'an* adlı tefsiri zikretmek isteriz ki tefsir toplam 32 ciltten ibarettir. Bundan daha büyüğünü Katar'da imamlık yapan Abdurrahman b. Muhammed el-Kimmaş adında bir zat yazmıştır. Bu zatın *el-Havi fi'l-Tefsir* adlı tefsiri 41 cilt içerisinde tam 840 cüzden ibarettir.

tefsirlerin cilt sayısı ise 496'dır. İkisini topladığımızda Cumhuriyet döneminde en az 781 cilt tefsirin basıldığını görürüz. Bu tefsirlerin bir kısmının birçok baskı yaptığını da (mesela *Fi Zilali'l-Kur'an* 25'ten fazla baskı yapmıştır) varsaysak halkımız arasında azımsanmayacak kadar çok tefsirin yayıldığı söyleyebiliriz. Demekki halkımız tefsirlere büyük itibar etmektedir.

Tefsirlerden istifadeye gelince, elimizde bunu ölçmeye imkân sağlayacak bir çalışma yoktur. Ancak 1990'lı yıllardan sonra ülkemizde bir dindarlaştırma tirendinin olduğunu, bunun 2000'li yıllardan sonra daha büyük bir ivme kazandığını, bugün oldukça yüksek bir düzeyde olduğunu biliyoruz. Tefsirlerimizin bu yıllardan sonra çok sayıda yazılıp basılmaya ve satılmaya başlanmasının bunda bir etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Belki çok tefsir yazıp basmak ve satmakla dindarlık arasında bir döngü olduğunu söylemek daha doğru olacaktır; çok tefsirin yazılıp basılması ve satılması dindarlığı arttırırken, dindarlığın artması da tefsirlerin daha fazla ilgi görmesine, dolayısıyla yenilerinin yazılmasına ve satılmasına sebep olmaktadır.

Halkımızın yazılı ve görsel ile sosyal medya üzerinden ahlak ve maneviyat sarsıntısına maruz bırakılmasına, millî ve manevî değerlerinin âdeta bombardımana tabi tutularak tarumar edilemeye çalışılmasına rağmen hâlâ dimdik ayakta durmasında, hâlâ manevî değerlerini yaşıyor ve yaşatıyor olmasında diğer dini yayınlar gibi tefsirlerin rolünün de olduğunu söyleyebiliriz.

1990'lı yıllardan sonra yükselme tirendine giren tefsir yazım ve basım işinin artarak devam edeceğini söyleyebiliriz. Halen birçok ilahiyat hocamızın tefsir yazmakta olduğunu zaman zaman duymaktayız. Bunlar ileride tefsirlerimizin sayısının daha da artacağını gösteriyor. Diğerleri yanında bu hizmetlerin de milletimizin şuurlu bir şekilde dinini öğrenip yaşamasına imkân sağlayacağına inanıyoruz.

Burada son olarak şuna da işaret etmek istiyoruz: Biz bu çalışmayı yaparken makalede adı geçen eserlere ulaşmada, onları bulmada büyük güçlükler çektik. Her şeye rağmen elimize alıp inceleme imkânı bulmadığımız tefsirler oldu. Zira bunların bir kısmı mevcut değil veya ulaşılması güç mekânlardadır. Telif ve tercüme olarak tabedilmiş bütün tefsirlerin bulunduğu, bunlara ulaşılmasının kolay olduğu geniş bir "Tefsir Kütüphanesi" kurulsa, bunun çok hayırlı olacağı kanaatindeyiz. Bu kütüphanede mevcut bütün Arapça tefsirler yanında Farsça, Türkçe, Urduca ve diğer dillerde yazılmış tefsirler, İngilizce başta olmak üzere muhtelif dillere tercüme edilmiş tefsirler, Sünni geleneğin tefsirleri yanında Şia ve diğer bazı mezheplerin tefsirleri, hanımların yazmış

olduğu tefsirler vs. bulundurulmalı, bütün bunlar sistemli, düzenli ve tasnif edilmiş olarak araştırmacıların hizmetine sunulmalıdır. İSAM Kütüphanesi diğer birçok ilim alanında olduğu gibi Tefsir alanında da büyük hizmetler sunuyorsa da, dünyada tabedilmiş tefsirlerin bir kısmı İSAM'da bulunmamaktadır, bazılarının ciltleri eksiktir. Üstelik İSAM'ın tasnif sistemi “Tefsir” eksenli bir tasnif değildir. O yüzden İSAM'dan farklı olarak böyle bir ihtisas kütüphanesine ihtiyaç olduğunu düşünüyoruz ve böyle bir kütüphanenin büyük bir ihtiyacı karşılayacağına inanıyoruz.

KAYNAKLAR

- Abay, Muhammed, “Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası”, *Divan İlmi Araştırmalar*, Yıl 4, sayı 6, (İstanbul 1999/1).
- Akdemir, Salih, “Cumhuriyet Döneminde Yayınlanan Türkçe Telif ve Tercüme Tefsirler Üzerine Bir Değerlendirme”, *İslami Araştırmalar*, cilt 2, sayı sayı 8 (Ağustos 1988), 23-34.
- Akpınar, Ali, “Celâleyn Tefsiri ve Müellifleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, sayı: 2, s. 181-198.
- Arslan, Şükrü, “Celâleyn Tefsiri'nin İsnadı ve el-Mahallî'nin Bakara Sûresi'nden Yaptığı Tefsiri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1991, sayı: 10, s. 155-172.
- Ateş, Süleyman, “Üç Müfessir Bir Tefsir”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1970, cilt: XVIII, s. 85-104.
- Aydar, Hidayet, “Cumhuriyet Dönemi Tercüme Tefsirler Üzerinde İstatistiksel Bir Değerlendirme”, basılmamış makale.
- Aydar, Hidayet – Atalay, Mehmet, “Female Scholars of Quranic Exegesis in the History of Islam”, *Bulent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2014, 1-34.
- Aydar, Hidayet, *Hanım Müfessirler*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Aydar, Hidayet, “Osmanlı Tefsir Kültürü Açısından Mühim Bir Eser; Bursa Ulucami 435 Numaralı Tefsir Nüshası”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, Summer 2012, pp. 307-327.
- el-Belûşî, Abdülgafûr b. Abdilhak, “Târihu Tetavvuri Tercemeti Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm ilâ'l-Luğati'l-Fârisiyye”, *Nedvetu Tercemeti Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm Takvîmun li'l-Mâdi, ve Tahtitun li'l-Mustakbal*,

- (el-Medine el-Münevvere: Mucammau'l-Melik Fehd li Tibâati'l-Mushafiş-Şerîf, 10-12 Safer 1423/23-25 Nisan 2002).
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsîr Tarihi Tabakâtu'l-Müfessirîn*, (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1974).
- Binark, İsmet - Eren, Halit, *el-Bibliyoğrafya'l-Âlemiyye Li Tercemâti Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm, et-Tercemetu'l- Matbûa: 1515-1980 (World Bibliographi Of Translation Of The Meanings Of The Qur'an, Printed Translation:1515-1980)*, (İstanbul: 1406/1986).
- Candan, Abdulcelil, "Celaleyn Tefsirine Eleştirel Bir Yaklaşım", *Yüzüncüyıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 3, 2000.
- el-Cezâirî, Ebubekir, *Eyserü't-Tefâsîr Kur'an'ı Anlamanın En Kolay Yolu (En Kolay Tefsir)*, (Terc. Vahdettin İnce, Ziya Eryılmaz, Salih Uçan, Ahmet Özdemir, Ali Keleş ve Ahmet Varol, İstanbul: Mektup/miraç Yayınları, 1997).
- Güney, Ahmet Faruk, "Gaza Devrinde Kur'an'ı Yorumlamak: Fetih Öncesi Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Eserleri", *Divan İlmi Araştırmalar*, sy. 18 (2005/1).
- İsferâyinî, Ebu'l-Muzaffer Şahfûr b. Tâhir, *Tâcu't-Terâcim fî Tefsîri'l-Kur'ân li'l-Eâcim*, (Tahk. Necip Mayıl Herveri-Ali Ekber İlahî Horasânî), (Tehran: İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, 1375 şemsi).
- İyibilgin, Orhan, *Ayntâbî'nin Tercüme-i Tibyan Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış doktora tezi (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).
- Karacelil, Süleyman, *Cumhuriyet Dönemi Tefsir Hareketleri (Türkçe Tefsirler Bağlamında)*, (Yüksek Lisans tezi), M.Ü. S.B.E. İstanbul, 2004.
- el-Kimmâş, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Hâvi fi't-Tefsîr*, 2012.
- "Kur'an-ı Kerim Tefsiri kelime Kelime Kur'an-ı Kerim Lafzı ve Ruhı", http://www.kurantefsiri.com/imam_iskender_ali_mihir/iskender_erol_evrenosoglu.aspx (20.02.2015).
- Okuyan, Mehmet, "Bahru'l-Hakâik" Tefsiri ve Müellifi Üzerine", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sayı: 12-13, s. 97-129.
- Öztürk, Mustafa, "Cumhuriyet Dönemindeki Telif Tefsirler", *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri -Tebliğler ve Müzakereler-*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Öztürk, Mustafa, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Meal ve Tefsirin Serencamı*, Ankara Okulu, 2013.
- Öztürk, Mustafa, "Hz. Ali ve Hz. Fatıma'ya Nisbet Edilen Mushafların Ma-

- hiyeti”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 6, sayı 2 (Temmuz-Aralık 2006), 24-26.
- Öztürk, Mustafa, “Son Dönem Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Kur’an ve Tefsir Çalışmaları”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Bahar 2014, 31-58.
- Taşpınar, Halil, “Muhammed Abduh Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VII/2, Aralık 2003.
- Tekin, Ahmet, *Kur’an Yolunda Kalem Oynatanlar Hayrettin Karaman’ların Kur’an Yolu Tefsiri ve Meali, Süleyman Ateş’in Çağdaş Tefsiri ve Meali, M.Esed’in Kur’an Mesajı, Yaşar Nuri Öztürk’ün Kur’an-ı Kerim Meali üzerinde Eleştirel Bir Değerlendirme*, (İstanbul: Kelam Yayınları, 2006).
- Uysal, Halil, “Cumhuriyet Dönemi Kur’an Araştırmaları”, *Makâlât*, 1991/1, 143-263.